

Tadeusz SROGOSZ

Andrzej STROYNOWSKI

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

[Rec.] Наталля Сліж, *Шлюбныя і позашлюбныя стасункі шляхты Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVII стст.*, Смаленск, Інбелкульт 2015, ss. 671 + 1 (ISBN 978-5-00076-005-5)

Książka Natalii Śliż stanowi zwieńczenie jej dotychczasowych (a może raczej pewnego etapu) badań nad dziejami społecznymi Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zawężenie w tej książce problemu stosunków małżeńskich oraz pozamałżeńskich do szlachty oraz rezygnacja z analizy tego zagadnienia w odniesieniu do innych stanów uznajemy za w pełni uzasadnione. Przemawia za tym zarówno rozległość tematu, jak też – jak się nam wydaje – szersza dostępność do materiałów źródłowych odnoszących się do szlachty. W dodatku Autorka mogła tu zebrać i wykorzystać swoje wcześniej publikowane ustalenia i tezy. W rezultacie całość prezentuje nowe, poszerzone i uzupełnione spojrzenie na stosunki społeczne w Wielkim Księstwie Litewskim. Podjęte i analizowane są w tej książce istotne problemy naukowe, rozwiązane w oparciu o solidną podstawę źródłową i piśmienniczą. W efekcie, dzięki dużemu wysiłkowi heurystycznemu, powstało dzieło opisujące istotny problem naukowy, interesujący nie tylko specjalistów, lecz także szerszą publiczność, zwłaszcza na Białorusi, Litwie i w Polsce.

Książka o stosunkach małżeńskich i pozamałżeńskich szlachty w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI i XVII w. składa się z przedmowy; ośmiu rozdziałów (I. *Historiografia i źródła*, II. *Małżeńskie i pozamałżeńskie stosunki szlachty w prawie zwyczajowym i aktach normatywnych Wielkiego Księstwa Litewskiego*, III. *Ślub szlachecki: typy, ślubne strategie, przedślubne ustalenia*, IV. *Umowa ślubna: osobliwości formułowania dokumentu, jego realizacja w praktyce*, V. *Posag żony: porządek wyprawy, rejestry posagowe, rozporządzenia odnośnie posagu*, VI. *Reglamentacja małżeńskich i pozamałżeńskich stosunków w konfe-*

sjach chrześcijańskich: prawosławnym, unickim, katolickim, protestanckim, VII. *Wesele szlacheckie w XVI–XVII w.*, VIII. *Unieważnienie małżeństwa w sądach świeckich i duchownych*); zakończenia; aneksów; spisu ilustracji; słownika terminów i przyjętych skrótów; wykazu źródeł i literatury; indeksu osobowego i streszczenia w języku angielskim. W przedmowie Autorka wyjaśnia czytelnikom założenia pracy, charakteryzuje podstawowe pojęcia oraz zakres rzeczowy i chronologiczny. Podział na poszczególne rozdziały jest uzasadniony, wynikający z przesłanek merytorycznych i chronologicznych. Godna podkreślenia jest też wyczerpująca forma tych tytułów, poszerzonych o przybliżenie poruszanej tematyki, co po części stanowi nawiązanie do dawniejszej literatury poświęconej dziejom obyczajów.

W rozdziale pierwszym – dodajmy najkrótszym – Natalia Śliż przedstawiła stan badań nad dziejami o stosunkach małżeńskich i pozamałżeńskich szlachty w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI i XVII w. i źródła. Wybór tematu uzależniony jest od stanu badań, czyli od istniejących luk w historiografii, lub polemiki z dotychczasowymi ustaleniami faktograficznymi i interpretacyjnymi. Dlatego badacz danego zagadnienia powinien być zorientowany w literaturze przedmiotu, śledzić zarówno piśmiennictwo dotyczące konkretnego problemu, jak również wątki pokrewne i ogólne. Natalia Śliż wywiązała się z tego zadania, korzystając również z literatury z zakresu etnologii historycznej, a także z najnowszej literatury dotyczącej historii „antropologizującej”. Można było wprowadzić dodać pozycje traktujące o zagadnieniach pokrewnych (na przykład o rodzinie i kobiecie, zwłaszcza publikacje Andrzeja Karpińskiego i Cezarego Kułko), ale nie zmieniłyby one głównego toku narracji. W pracy wykorzystano szeroki zestaw archiwaliów (polskich, białoruskich i litewskich), starodruków i wydawnictw źródłowych, chociaż należy wskazać na częste i mylące skracanie zapisu bibliograficznego (dla przykładu ograniczono się do początkowej części tytułu *Amor dziś moim hetmanem*, pomijając dalszą jego część: *erotyki wszeteczne i wstydlive*, wybór i oprac. Witold Nawrocki). Wart podkreślenia jest fakt bardzo różnorodnego charakteru tych źródeł, gdzie oprócz dokumentów o charakterze kodyfikacyjnym i sądowym (czerpanych głównie z litewskiego wydania *Metryki Litewskiej*) pojawiły się liczne pisma moralizatorskie, panegiryczne, kazania pogrzebowe, czy nawet utwory satyryczne. Pozwoliło to na skonfrontowanie ustaleń Autorki z danymi z innych opracowań, tworząc szerszą perspektywę zwyczajów związanych z zagadnieniem małżeńskich i pomałżeńskich stosunków szlachty.

W rozdziale drugim Natalia Śliż zanalizowała zagadnienie stosunków małżeńskich i pomałżeńskich szlachty w prawie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Do XVI w. funkcjonowało w tym zakresie prawo zwyczajowe, co było krytycznie oceniane przez nuncjuszów papieskich. Kolejne Statuty Litewskie z lat 1529, 1566 i 1588 formalnie regulowały te zagadnienia, natomiast później publikowane komentarze przedstawiały ich wykładnię.

Trzeci rozdział poświęcony został wprowadzie zagadnieniom formalnym, ale interesującym od strony dziejów obyczajów. Autorka wydzieliła rodzaje zawarcia małżeństwa. Pierwszy rodzaj to małżeństwo w pełni formalno-prawne. Drugi rodzaj to częściowo formalno-prawne. W tym mieściła się kategoria zawarcia małżeństwa samowolnego, kiedy rodzina mogła nakładać sankcje wobec małżonków, na przykład nie przyznać posagu. Wreszcie niemal do końca XVI w. mogło funkcjonować małżeństwo mające świecki charakter, bez zwińczenia związku formalnym ślubem kościelnym. Trzeci rodzaj to kategorycznie zakazane formy zawarcia związku małżeńskiego, które należało rozwiązać lub srogo ukarać sprawców. Pod to podlegały małżeństwa zawarte pod przymusem, także bez świadków lub z osobami nieletnimi. Małżeństwo mogło umocnić społeczny, polityczny i majątkowy status małżonków. Zawarcie związku małżeńskiego mogło mieć również charakter religijny. Natalia Śliż powyższe rodzaje zawarcia małżeństwa i strategie zilustrowała licznymi przykładami. Na marginesie tych rozważań, niejako w domyśle, pozostały inne powody zawarcia małżeństwa, na przykład z miłości. Takie przypadki niewątpliwie też się zdarzały, ale brak tego rodzaju przykładów w książce Natalii Śliż.

Zawarcie związku małżeńskiego to fakt społeczno-ekonomiczny. Dlatego potrzebna była umowa małżeńska dotycząca spraw majątkowych, co opisała Autorka w czwartym rozdziale. Sprawy te regulowały zapisy w Statutach Litewskich z lat 1529, 1566, 1588.

Interesujące sprawy posagowe, czyli kontynuacja rozważań dotyczących spraw społeczno-ekonomicznych, przedstawione został w piątym rozdziale. Wyprawa szlachcianek, posagowe procesy sądowe, rejestry posagowe rzeczy ruchomych, dokumenty posagowe, rozporządzanie posagiem zostały szczegółowo omówione. W konkluzji Autorka stwierdziła, że prawo zwyczajowe i orzecznictwo sądowe odegrały znaczącą rolę w procesie uregulowania prawa posagowego.

Wielkie Księstwo Litewskie było wielowyznaniowe, dlatego Natalia Śliż w rozdziale szóstym zanalizowała specyfikę małżeńskich i pozamałżeńskich stosunków szlachty różnych wyznań: prawosławnego, unickiego, katolickiego, protestanckich. W zależności od konfesji Autorka zanalizowała instytucję małżeństwa w kontekście specyfiki prawa kanonicznego lub literatury religijnej, współżycia seksualnego małżonków, spraw majątkowych, unieważnienia małżeństwa etc. Brak w tym rozdziale innych wyznań, a przecież w Wielkim Księstwie Litewskim mieszkali również Tatarzy, Żydzi, Karaimi, chociaż wśród szlachty liczniej pojawiali się tylko Tatarzy litewscy.

Z punktu widzenia dziejów obyczajów, etnologii historycznej najbardziej interesujący jest rozdział siódmy, traktujący o różnych aspektach wesela szlacheckiego. Natalia Śliż opisała szlacheckie swaty i zaręczyny oraz okoliczności ślubu i wesela. W rezultacie wesele spełniało wiele ważnych funkcji: kultywowało szlacheckie tradycje i zwyczaje; wzmacniało powagę instytucji małżeństwa i jej znaczenia; sprzyjało ukazaniu roli i ideałów obojga małżonków, nieodzownych

dla społeczeństwa; prezentowało dzieje, status, zamożność rodzin pana młodego i panny młodej; stwarzało sprzyjającą sytuację dla komunikacji, zaznajomienia się i zbliżenia stron; oddziaływała na emocje obecnych i stwarzała dobre perspektywy do dalszej egzystencji; stwarzała atmosferę emancypacji kobiety (s. 448). Czy powyższe wyliczenie nie jest idealizacją ówczesnej rzeczywistości według modnej dzisiaj ideologii? Pozycja kobiety mogła być rzeczywiście tak silna tylko w przypadku małżeństw, w które wносиły one swój okazały majątek i wsparcie znaczącej swojej rodziny, czego przykładów dostarczają zwłaszcza związki magnackie.

Wreszcie ostatni, ósmy rozdział – co oczywiste – poświęcony jest unięważnieniu małżeństwa w sądach świeckich i duchownych. Kolejne Statuty Litewskie regulowały sprawy rozwodowe w sądach świeckich, natomiast prawo kanoniczne – w sądach duchownych różnych wyznań. Jawi się tu tylko pytanie, czy już wówczas zmiana wyznania mogła ułatwić zerwanie węzłów małżeńskich?

W zakończeniu Natalia Śliż podsumowała wyniki swoich badań. Napisała między innymi:

Instytucja małżeństwa stała się ważna dla szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego. Małżeństwo stwarzało możliwości dla rozwoju rodu szlacheckiego, i dla dzieci, urodzonych w formalnym związku, uznawanych przez prawo i społeczeństwo. Małżeństwo można określić jako trwały, sakramentalny związek, podporządkowany prawu kanonicznemu i prawodawstwu Wielkiego Księstwa Litewskiego. Małżeństwo miało silny wpływ nie tylko na formowanie się i rozwój rodziny szlacheckiej, lecz także na całe społeczeństwo (s. 477).

Zabrakło tu jednak określenia roli uczucia, czy osiągnięcia chociażby satysfakcji z pożycia małżeńskiego, o których świadczyć mogą pamiętniki, jak też epitafia. Przeczytać zaś możliwości ich osiągnięcia zdaje się ówczesna satyra. Takich źródłowych ocen nie wystarcza jednak chyba na sformułowanie bardziej wyważonych wniosków.

Na odbiór i ostateczną ocenę tej książki wpływają bardzo przydatne i obszernie (120 stron) aneksy. Zawarte w nich zostały starannie dobrane wypisy źródłowe ilustrujące różne zagadnienia zawarte w książce.

W sumie jest to książka interesująca, bogata pod względem liczby przeanalizowanych materiałów źródłowych i wielojęzycznej literatury przedmiotu. Książka ukazała wiele aspektów życia małżeńskiego i stosunków pozamałżeńskich: obyczajowe, społeczne, ekonomiczne etc. Jednocześnie Natalia Śliż uporządkowała wiele zagadnień lub przedstawiła nowe koncepcje badawcze, czasem tylko podporządkowując je swoim poglądom na rolę kobiet, chociaż bez wątplenia pozycja niewiast litewskich była znacznie wyższa niż w Koronie, co akcentowali już dawniejsi badacze (od Aleksandra Brücknera po Zbigniewa Kuchowicza), a potwierdziła to tylko analiza prawa małżeńskiego i spadkowego, przedstawiona w rozdziale II. Książka ta niewątpliwie powinna inspirować do dalszych badań nad funkcjonowaniem rodziny w Wielkim Księstwie Litewskim.